

Södra Åby kyrka

Lunds stift

Fasad mot sydväst.

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

KRISTINA SIMONSSON, 2018-12-20

jais
arkitekter

Svenska kyrkan
LUNDS STIFT

Södra Åby kyrka

Källstorps församling, Skytts kontrakt, Lunds stift, Södra Åby socken,
Trelleborg Södra Åby 48:1, Trelleborgs kommun, Skåne län, Skåne

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Från sydväst. Flygfoto:Pär-Martin Hedberg.

Södra Åby ligger på Söderslätt cirka en halvmil från sydkusten och en mil öster om Trelleborg. Slättbygden har Sveriges bästa åkerjord. De goda förutsättningarna för odling gjorde redan under förhistorisk tid området attraktivt. Gravhögar från bronsåldern finns i trakten. Kring 1000-talet, efter befolkningsökning och förbättringar inom jordbruket, skedde en omfattande bybildning. Under 1100-talet bildades socknarna och flera romanska kyrkor byggdes i området, ibland ersatte de en träkyrka.

På en karta från 1770 ligger Södra Åbys gårdar samlade som en långsträckt rundby kring en vanning, damm och delvis bebyggd byplats. Byn var omgiven av odlingsmark

indelad i en mängd smala tegar. Denna struktur behölls fram till enskiftet i början av 1800-talet då landskapet omvandlades. Jorden sammanfördes i större enheter, byn splittrades och hälften av gårdarna flyttades ut från bykärnan. Nya gatehus byggdes till hantverkare och arbetare under 1800-talet. En ny skola byggdes 1878 mittemot den nya kyrkan som 1870 hade ersatt den medeltida kyrkan. 1890 kom järnvägen med station nordöst om byn vilket innebar ett uppsving och nya hus byggdes. I början av 1900-talet fanns handelsbod, café och flera olika hantverkare som bryggare, smed, skräddare och mjölnare i byn. Då etablerade sig också Lantmännen med en anläggning i byn. 1930 byggdes en större skola vid sidan om den gamla skolan som istället blev lärarbostäder.

De senaste decennierna har inneburit ökad mekanisering av jordbruket, sammanslagning till större enheter av jorden och minskat behov av arbetskraft i lantbruket.

Byn idag består av en handfull gårdar, flera gatehus tätt intill vägen och fristående villor. Samt en stor anläggning med silos för spannmål. Del av vanningen och den gröna byplatsen finns fortfarande kvar kring vilken den äldre bebyggelsen är grupperad.

Kyrkogården ligger på en höjd i nordvästra delen av byn vid korsningen Södra Åby byaväg och Västra bygtan. Mot väster och delvis söder gränsar jordbruksmark. På andra sidan vägen mot norr ligger två före detta skolor från olika tider och en gård. Mot öster går byvägen med gatuhus. I nordöstra hörnan ligger före detta församlingshemmet numera ”byahörnan”. Söder om kyrkan finns en kringbyggd gård.

Kyrkobyggnaden

Den nuvarande kyrkan ersatte 1870 en medeltida kyrka som låg på samma kyrkogård. Den medeltida kyrkan från 1100-1200-tal hade långhus och kor med ett tillbyggt brett västtorn från 1771 och en korsarm i norr från 1808.

Kraftig befolkningstillväxt resulterade i beslut om nybyggnad. Ritningarna från 1863 gjordes av en murarmästare Nilsson i Svedala. Förslaget bearbetades och signerades av arkitekt Ludvig Hedin på Överintendentsämbetet 1865. Han har varit inblandad i närbelägna kyrkor som orgelfasaden till Tullstorps kyrka och predikstolen i Lilla Isie kyrka. Sten från den gamla rivna kyrkan återanvändes i nybygget som pågick 1869-70. Kyrkan uppfördes med långhus och lägre absid i öster samt ett smalt torn i väster. Långhusets och absidens tak var täckta med spån och tornet med järnplåt. Invändigt målades väggarna med kvadermålning som marmorades. Bänkarna målades med ekådring. Från den gamla kyrkan flyttades till den nya bland annat altarpuppställning, predikstol, dopfunt, triumfkrucifix, altarkrucifix och tornklockor.

Kyrkan har flera gånger reparerats, nedan följer ett urval från underhållsplanen.

Takbeläggningen på långhuset ersattes med tegeltak 1926.

1938 genomfördes en omfattande ombyggnad efter förslag av länsarkitekt N A Blanck och Hans Lindén. Pannrum byggdes under absiden. Golven byttes till nytt tegelgolv och trägolv som lades på nytt betongunderlag. Nya öppna bänkar istället för de tidigare slutna. Väggarna vitfärgades istället för kvadermålningen. Skärmväggen mellan altare och sakristia revs. Altarringen togs bort och ersattes med ny i järnrör. Golvet höjdes i sakristian och därmed måste prästingången höjas och fönstret ovanför dörren murades igen. Ny trappa till orgelläktaren. El installerades. Ett bårhus inreddes i nordvästra hörnet av kyrkan. En bred granittrappa anlades vid ingången till bårhuset på kyrkans norra sida.

1955 gjorde en inre restaurering efter förslag av domkyrkoarkitekt Eiler Græbe. Koret omgestaltades. Nytt altare, ny rak altarring av trä. Nytt steg av kalksten framför altarringen. Nya ytterdörrar av ek. Kyrkorummet avfärgades i vitt. Flera gånger har kyrkans inredning och inventarier sanerats från skadedjursangrepp.

Ett förslag till glasmålningar i absidfönstren gjordes av Ralph Bergholtz på 1950-talet. Förslaget genomfördes aldrig. Skisserna hänger intill dopaltaret.

1967 byggdes predikstolen om och flyttades från norra till södra sidan. Förslag av Eiler Græbe. Originalfäget togs fram på predikstol och altaruppsats.

1967-69 skadades torntaket vid en storm. Takstolen reparerades och järnplåten ersattes med koppar. Samtliga hängrännor förnyades och nya plåtar på gavlarna.

Wc och elcentral inrättades i torntrapprummet 1976.

2001 putsades och målades kyrkan exteriört. Blyinfattade färgade glas som tillkommit på 1970-talet byttes till ofärgade antikglas.

2017 byggdes bårhuset i kyrkan om till personalutrymme med pentry. Trappan togs bort i torntrapprummet och en ny toalett gjordes där.

Exteriör

Kyrkan består av brett rektangulärt långhus och en lägre femkantig absid i öster samt ett smalt kvadratisk torn i väster som är integrerat i långhuset. Samtliga delar är från 1870.

Murarna är uppförda av gråsten med detaljer av tegel. Sten från den gamla kyrkan och kyrkogårdsmuren återanvändes i den nya kyrkan. Murarna är spritputsade och vitkalkade med slätputsade detaljer. Murarna har en sockel som varierar kraftigt i höjd på grund av markens lutning. Långhuset, absidens och tornets murar avslutas med en slätputsad takfotsgesims med en rundbågsfris och en kraftig profilerad list. Fasaden indelas mellan fönstren med slätputsade breda lisener.

Fasad mot nordöst.

Kyrkan har två ingångar, huvudingång genom tornet i väster och prästingång i absiden i öster. Dessutom finns den före detta ingången i norr till bårhuset och ingång till pannrum i källare.

Västportalen är rundbågig med två slätputsade språng och har en pardörr av ramverk av lackad ek. Ovanför dörren sitter ett halvrunt gjutjärnsfönster.

En stentrappa med elva steg leder till prästingången. En raktäckt ramverksdörr sitter i en högre rundbågig slätputsad nisch. Tidigare fanns ett fönster över dörren.

En kopparklädd pardörr i nordväst ledde till bårhuset. Dörren är numera igensatt på insidan. Ovanför dörren sitter överdelen av ett fönster lika övriga fönster i långhuset.

Kyrkans fönster sitter i stora rundbågiga öppningar med två slätputsade språng. Bågarna är av gråmålade plattjärn indelade i kvadratiska rutor med klart antikglas. I absiden och de två östligaste långhusfönstren är glaset blyspröjsat i små rutor med tonat glas. Solbänkarna är gjutna och gråmålade. Tornet har parställda rundbågiga

ljudöppningar inom en slätputsad rundbågig nisch. Luckorna är klädda med panel.

Långhuset har sadeltak belagt med röda enkupiga tegelpannor. Gavlarna har plåtlistor vid pannorna. Absiden har femkantigt tak klätt med kopparplåt med vertikala ståndfalsar. Det firsidiga torntaket har små takkupor i alla väderstreck. Torntaket är belagt med kopparplåt i skivtäckning med vertikala ståndfalsar och horisontella hakfalsar. Tornet kröns av ett kors. Avvattningen är med hängrännor och stuprör av vit plåt och av koppar.

Interiör

Vapenhuset ligger i tornets bottenvåning. Rummet är kvadratisk med tegelgolv i rött och gult, putsade vitmålade väggar och platt vitt tak. Vapenhuset är möblerat med broschyrställ, bord och kapphängare på fot. Rundbågiga ekdörrar med många kvadratiska fyllningar av glas leder till personalpentry i norr och förrum till toaletter i söder. Personalpentryt har svart kalkstengolv och förrummet tegelgolv. Indirekt ljus kommer till vapenhuset genom de glasade dörrarna. En raktäckt glasad pardörr av ek leder till kyrkorummet.

Långhuset mot koret i öster.

Kyrkorummet består av ett brett långhus med integrerat kor och femkantig absid. Öppna brunlaserade bänkar står på ömse sidor om mittgången i långhuset. Även sidogångar längs ytterväggarna finns. I väster står orgelläktaren.

Innertaket är ett vitt tredingstak med plant mittparti och två lutande sidor. Mellan tak och vägg löper en bred profilerad vit list. Golvet är belagt med rött och gult tegel i mittgången och enbart rött tegel i sidogångarna. Under bänkarna ligger fernissat brädgolv. Väggarna är putsade och vitmålade. Rummet belyses med stora högsittande rundbågiga fönster med klarglas. I taket hänger mässingskronor och på väggarna lampetter.

Långhuset mot orgelläktaren i väster.

Koret i långhusets östra del är upphöjt med två steg av kalksten. Golvet är belagt med röda åttkantiga tegelplattor med hörntärningar. I koret står dopfunt, dopaltare och ljusbärare i norr och i söder predikstolen. Ljusstakar på höga piedestaler står på ömse sidor.

Till absiden leder en bred rundbågig öppning med pilastrar med kapitäl vid sidorna. Under rundbågen avdelar det raka altarräcket absiden och framför räcket finns ytterligare ett kalkstenssteg. I den femkantiga absiden står altaruppsatsen från 1600-talet. På golvet ligger en heltäckningsmatta. Bakom altaruppsatsen finns den lilla sakristian med förvaringsskåp. I absiden och ovan rundbågen är textband målade. I absiden hänger ett krucifix på östväggen ovanför altaruppsatsen.

Orgelläktaren i väster vilar på fyrkantiga marmorerade pelare med enkla kapitäl. Läktarbarriären är genombruten med en gråmålad arkad indelad med pilastrar med förgyllda bladkapitäl.

Orgelläktaren och tornets övre våningar nås via en trappa i långhusets nordvästra hörn. Tornvåningarna har brädgolv, putsade kalkade gråstensväggar och bjälklagen som tak. I klockvåningen står klockbocken av furu med två klockor. Det finns parvisa ljudöppningar åt fyra håll i klockvåningen. Lösa stegar leder vidare till torntoppen.

Vinden över långhuset nås genom en liten plåtlucka på tredje våningen. Takstolen av furu består av högben, saxsparrar, stödben och tassar på dubbla remstycken.

Inredning och inventarier

Altaret från 1955 av oljad ek är ritat av Eiler Græbe. Altaret är uppbyggt av ramverk och dekorerat med räfflade pilastrar, tandsnittslister och flätbårder. Detaljer målade i grönt och guld.

Altaruppsatsen från 1600-talet av trä är rikt skulpterad och bemålad. I centrum finns en oljemålning föreställande nattvarden. Den flankeras av tre kolonner på varje sida och snidade vingar med fruktornament och änglahuvuden. Överstycket har en trekantsgavel och målning av Jesus uppståndelse.

Dopfund.

Predikstol.

Altaruppsats.

Altarringen av oljad furu från 1955 har rak planform och två grindar. Består av genombrutet räcke med sågade balusterdockor av furubrädor. Knäfall och överliggare är klädda med vinröd sammet. Ritad av Eiler Græbe.

Dopfunten av sandsten är troligen från 1100-talet. Den cylindriska cuppan är dekorerad

med en rundbågsfris i ovankant och nedhängande liljor. Undersidan är godronnerad. Foten är fyrkantig med en vulst och fyra hörntappar. Funten tillhör, enligt Lars Tynell i ”Skånes medeltida dopfuntar”, den så kallade Hallarödsgruppen där även Billinge, Hallaröd, Simlinge och Perstorps funtar ingår.

Predikstolen från 1600-talet är rikt skulpterad i trä och polykromt målad. Baldakinen försvann och predikstolen målades över 1870 när den flyttades till den nya kyrkan. Vid Græbes renovering 1955 tillkom trappan och foten, originalfärgerna togs fram samt predikstolen flyttades från norra till södra sidan i långhuset. Korgens sidor har reliefer av skapelsen, syndafallet, korsfästelsen, Jesu födelse och Noaks ark. Korgens hörn markeras av skulpturer av apostlar på postament som vilar på lejonmaskaroner. Mellan dessa finns textfält.

Bänkinredningen av brunlaserad furu, är öppen och tillkom 1938. Den är ritad av N A Blanck. Ryggar och gavlar är uppbyggda med ramverk. Bänkarna har fotstöd och psalmbokshylla. Dynor ligger i bänkarna.

Orgeln är byggd 1878 av Salomon Molander & Co, Göteborg. Den omdisponerades 1953 av A Mårtenssons Orgelfabrik AB, Lund och 1965 av J Künkels Orgelverkstad i Lund. Fasaden från 1878 är i nyklassicistisk stil. Ett högre mittparti med gavelmotiv flankeras av två lägre partier. Pipfäten har rundbågiga öppningar. Fasaden är dekorerad med bland annat bevingade änglahuvuden och palmetter. Målade i ekådring med detaljer i guldfärg.

Storklockan av malm är gjuten 1600. *Lillklockan* av malm är omgjuten 1843 av Fred Siepel & J.G. Liljedahl i Stockholm. Båda klockorna är prydda med bårder och inskriptioner.

Övrigt

Kormatta vävd hos Märta Måås Fjätterström, designad av Barbro Nilsson.

Kyrkogården

Historia

Den äldsta delen av kyrkogården närmast kyrkan etablerades under medeltiden. Medeltida kyrkogårdar anses allmänt ha varit inhägnade, betade ängar, som även fungerade för profana ändamål. Gravarna utformades ofta som små kullar med träkors. Under andra hälften av 1800-talet omgestaltades ett stort antal kyrkogårdar i Skåne då de fick stramare planlösningar med gångar och kvarter och omgärdade gravplatser. Södra sidan har traditionellt varit den mest eftertraktade sidan att

begravas på medan man undvek den norra sidan.

I samband med att den nya kyrkan byggdes på 1870-talet utvidgades kyrkogården åt norr och öster. Delar av kyrkogårdsmuren revs och nya försäkningsmurar byggdes åt norr, väster och öster samt pelare vid entrégrindarna. Delar av kyrkogården fick grusade gångar och häckar. Lindar planterades.

1910 anlades nya gångar. Kyrkogården indelades i kvarter, träd togs bort.

Kyrkogården utvidgades 1928-30 åt väster efter ritningar av länsträdgårdsmästare Carl Lenné. Lindar planterades längs utvidgningen i väster.

På 1970-talet gjorde landskapsarkitekt Staffan Larsson ett förslag på urngravplatser norr om kyrkan på befintlig kyrkogård. Hela det planerade området anlades inte.

2003 anlades minneslund ritad av Pål Reijer och två lapidarium.

2017 togs sju lindar bort. Redan på 1950-talet togs lindallén bort längs gången i öster till absiden.

Från öster. Flygfoto: Pär-Martin Hedberg.

Beskrivning

Kyrkan ligger på en liten höjd och marken sluttar neråt, framförallt mot öster. Kyrkogården omges av en stödmur av fogad gråsten mot den omgivande lägre marken. Ovanpå växer en häck av hagtorn med inslag av alm. I nordöstra hörnet är häcken ersatt av smidesstaket. En trädkrans av lind finns i väster samt hörnen i sydväst och i nordväst. Huvudgrindar av smide mellan kraftiga murade stolpar finns i öster och norr. Två mindre grindar finns dessutom i söder och norr.

Kyrkan omges av singel. Gravplatserna på södra, östra och västra sidan är stora och

omgärdade av buxbom och belagda med singel. På södra sidan har gravplatserna flera stenar inom samma avgränsning och är familjegravar eller gårdsgravar. Några gravplatser har avgränsning med smidesstaket. Stenarna är högresta från sekelskiftet kring 1800/1900 och har bland annat form av obelisker och avbrutna kolonner i granit. Thorvaldsen porslinsmedaljong finns infälld i en del stenar. Gravkar, en liggande stenram, med plantering finns. Även äldre kalkstensvårdar finns, ofta med oläslig text. Lantbrukare är den vanligaste titeln på kyrkogården.

Två stora lindar i väster markerar var utvidgningen från 1930 börjar. Även där är gravarna omgärdade med buxbom och belagda med singel, men stenarna är låga och horisontella och mindre. I sydvästra hörnet är minneslunden inrättad med ljushållare, gräs och en marktäckande plantering i bågform.

Norr om kyrkan är stora delar grässådda. Här finns sedan 1970-talet rygghäckar av tuja och planerat för mindre urnplatser omgivna av gräs. Endast två gravplatser används. På norra sidan är också inrättat två lapidarier med äldre liggande stenar på singel omgivna av buxbom.

Byggnader på kyrkogården

Inga byggnader förutom kyrkan finns på kyrkogården.

Kulturhistorisk karaktärisering för Södra Åby kyrkoanläggning

Södra Åby har kvar delar av den allmänning och vanning som på 1800-talet låg i mitten av byn. Gatehus och gårdar omger byplatsen. Kyrkan ligger i anslutning till två gamla skolor.

Kyrkogården ligger högt omgiven av stödmurar av gråsten och delvis av en trädkrans. Kyrkogården karaktäriseras av sent 1800-tals ideal med buxbomsomgärdade gravplatser med singel enligt typiskt sydsåknskt mönster. Kyrkogårdens senaste tillägg med minneslund är placerad med vacker milsviid utsikt.

Kyrkan från 1870 ersatte en medeltida kyrka. Befolkningen hade ökat kraftigt och församlingen fick inte plats i den gamla kyrkan. Nya kyrkor byggdes enligt praxis för att 2/3 av församlingen skulle få plats. Kyrkan uppfördes under en intensiv byggnadsperiod. 113 nya kyrkor byggdes i Skåne 1860-1910 med kulmen under 1860-talet med 37 nya kyrkor. Kyrkan är ritad av en byggmästare och reviderad av Ludvig Hedin på Överintendentsämbetet. Kyrkan är byggd av gråsten och vitputsad, dekorerad med lisener och rundbågsfris. Fönstren är rundbågiga och taket belagt med

tegel. Kyrkan har brett långhus, femkantig absid och integrerat torn. Under andra hälften av 1800-talet byggde man kyrkorna i olika historiserande stilar och blandstilar. Från det nyklassicistiska övergick man till nygotiska kyrkor i slutet av 1800-talet. Södra Åby är enkelt klassicistisk med rundbågestil i friser och fönster. Exteriören är i stort oförändrad sedan 1870 förutom byte av takmaterial och ytterdörrar.

Kyrkorummet är ett enkelt ljust rum, typ salkyrka, med vita väggar och välvt med ett vitputsat tredingstak. Fokus riktas mot det upphöjda koret. Typiskt för 1870-talet är det breda kyrkorummet med tredingstak och den markanta triumfbågen som finns i många kyrkor från den här tiden. Det vita kontrasterar mot den mörka öppna bänkinredningen, tegelgolvet och inventarierna från den gamla kyrkan.

Kyrkorummet har moderniserats och förändrats framförallt vid två tidpunkter. 1938 av NA Black då väggarna vitfärgades från tidigare kvadermålning, nya öppna bänkar, nytt tegelgolv och borttagande av altarskranket. Tegelgolv har lång tradition i kyrkor även om det här är nylagt. På 1950-60 tal förändrades interiören av Eiler Græbe då predikstolen flyttades, koret omgestaltades och altarring och altare förnyades. Den senaste ombyggnaden är bårummets förändring till kök och personalrum. De nya rundbågade glasade ekdörrarna tar upp motiv från de äldre dörrarna och är ett positivt tillskott i vapenhuset som ger indirekt ljus åt rummet.

Inredningen i kyrkorummet är från olika tider. Predikstol och altaruppsats från 1600-talet är mycket rikt snidade av hög kvalitet. Kyrkans äldsta inventarium är dopfunten från 1100-talet, dekorerad med reliefer av liljor.

Orgeln av Salomon Molander är en av hans tidigaste orglar och är relativt välbevarad. Den har stort musikaliskt och kulturhistoriskt värde enligt orgelinventeringen. Orgelfasaden i nyklassicistisk stil har bevarad ekmålning.

Att tänka på

- Kyrkan ligger på en liten höjd i anslutning till byns två före detta skolor. Byn har bevarade gårdar och gatehus kring den gamla byplatsen och vanningen.
- Kyrkogården har traditionell sydiskånsk utformning med buxbomsinramade gravplatser med singel.
- Kyrkan är exteriört välbevarad och en av flera byggmästarkyrkor i tidstypisk stil med medeltidinspirerade rundbågsfriser.
- Kyrkan har flera kulturhistoriskt värdefulla inventarier, speciellt den rikt snidade predikstolen.
- Molanderorgeln har stort musikaliskt värde.

Skydd m.m.

Kyrkan och kyrkogården skyddas som kyrkligt kulturminne enligt 4 kap. kulturmiljölagen. Tillkommen före utgången av år 1939. Omfattas av tillståndsplikt 4 kap. 3§.

Kyrkotomten ligger inom reg. fornlämning Södra Åby 41:1 som utgör den ungefärliga bytomten enligt äldre lantmäterikartor. Fornlämningar skyddas enl. 2 kap. kulturmiljölagen.

Källor och litteratur

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, Riksantikvarieämbetet, 2015

Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008

Skånska kyrkor, Skånes Hembygdsförbund årsbok 1997

470 nya kyrkor, Bidrag till Sveriges arkitekturhistoria 1850-1890,

Jakob Lindblad, 2009

Underhållsplan för Södra Åbykyrka 2005-12-12, Ponnert Arkitekter AB

Fädernas kyrka i Södra Åby, Stig Sivenius,

Områdesbestämmelser för Södra Åby by, Trelleborgs kommun, 2004

Södra Åby på den gamla goda tiden, Gamla Trelleborg Årsbok 2004, Arne Norrman

Södra Åby kyrkogård, Anna Sturesson, 2003, Regionmuseet Kristianstad

Vård och underhållsplan Södra Åby kyrkogård, 2018, Mona Wembling

Skånes medeltida dopfuntar, Lars Tynell, 1913

Lunds stift orgelinventering, Anders Johnsson, 2017-12-22

Övriga uppgifter

Denna rapport om Södra Åby kyrka, Skytts kontrakt, har upprättats av:

Kristina Simonsson, (rapportförfattare, inventering och foto)

Arkitekt SAR/MSA, Certifierad sakkunnig avseende kulturvärden

Karl Johan Kember (granskning),

Arkitekt SAR/MSA, Certifierad sakkunnig avseende kulturvärden

JAIS arkitekter AB, Sundstorget 3, 251 21 Helsingborg, 042-14 92 30, www.jais.se

Inventeringsdatum: 2018-10-24

Färdigställd rapport: 2018-12-20

Södra Åby kyrka - byggnadsbeskrivning

Stomme:	Murverk-natursten Murverk-tegel
Fasadmaterial:	Puts-slät Puts-sprit
Fasadkulör:	Vit
Takform:	Sadeltak Torntak
Taktäckningsmaterial:	Takpannor-lertegel, enkupiga Plåt-koppar
Byggnadsdel:	Torn-väster Långhus Absid-polygonal-öster